

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ
Центр післядипломної освіти, дистанційного та заочного навчання

Кафедра теорії права, конституційного та приватного права

КЕЙС

**заняття на тему 4 «МІЖНАРОДНІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАХИСТУ ПРАВ
ЛЮДИНИ. ГЛОБАЛЬНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ІНСТРУМЕНТИ.
ІНСТРУМЕНТИ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ЗАПОБІГАННЯ ТОРТУРАМ.
ПРОФЕСІЙНІ СТАНДАРТИ, ІНСТРУМЕНТИ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ
ЖІНОК, ДІТЕЙ, РАСОВОЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ, АПАРТЕЇДУ ТА
ГЕНОЦИДУ. ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО
ТА ІНШІ ВІДПОВІДНІ ІНСТРУМЕНТИ »**

Підвищення кваліфікації (3 дні)
ОСІБ, ВІДПОВІДАЛЬНИХ ЗА ПЕРЕБУВАННЯ ЗАТРИМАНИХ

Розробник:
доцент кафедри теорії права,
конституційного та приватного права,
к.ю.н., доцент МЕЛЬНИК Надія

Обговорено та затверджено за засіданні кафедри теорії права, конституційного та приватного права, протокол № 4 від 30.11.2021 р.

**Львів
2021**

ТЕМА 4. «МІЖНАРОДНІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ. ГЛОБАЛЬНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ІНСТРУМЕНТИ. ІНСТРУМЕНТИ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ЗАПОБІГАННЯ ТОРТУРАМ. ПРОФЕСІЙНІ СТАНДАРТИ, ІНСТРУМЕНТИ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ЖІНОК, ДІТЕЙ, РАСОВОЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ, АПАРТЕЇДУ ТА ГЕНОЦИДУ. ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО ТА ІНШІ ВІДПОВІДНІ ІНСТРУМЕНТИ»

Годин на тему – 2

Занять – 1

Навчальна мета: систематизувати та поглибити знання про права людини, їх конституційне закріплення та міжнародні стандарти у сфері прав людини.

Міжтематичні зв'язки: національні та міжнародні механізми захисту прав людини. Рішення ЄСПЛ у справах проти України в частині питань, що стосується Національної поліції України. Заборона катувань та інших форм жорстокого поводження чи покарання; поняття та порядок затримання осіб за підозрою у вчиненні правопорушення; порядок надання безоплатної вторинної правової допомоги затриманим особам.

План лекційного заняття (2 год.)

1. Міжнародні інструменти захисту прав людини. Глобальні та регіональні інструменти. Інструменти, що стосуються запобігання тортурам.
2. Професійні стандарти, інструменти, що стосуються жінок, дітей, расової дискримінації, апартеїду та геноциду.
3. Гуманітарне право та інші відповідні інструменти.

1. Міжнародні інструменти захисту прав людини. Глобальні та регіональні інструменти. Інструменти, що стосуються запобігання тортурам.

Неодноразово в науковій літературі науковці трактують термін «*механізм міжнародного захисту прав людини*» як систему міжнародних (міждержавних) органів і організацій, що діють з метою здійснення міжнародних стандартів прав і свобод людини або їх відновлення у разі порушення.

Міжнародні механізми захисту прав людини включають:

- 1) міжнародні органи, що діють в рамках угод про права людини, складаються з незалежних експертів або представників урядів і приймають загальні рекомендації;
- 2) міжнародні несудові органи контролю за дотриманням угод про права людини, які складаються з експертів як спеціалістів і приймають конкретні рекомендації, обов'язковість яких ґрунтується на моральному авторитеті міжнародного органу;

3) міжнародні юрисдикційні органи несудового або судового характеру щодо захисту прав людини, які ухвалюють обов'язкові до виконання рішення та можуть забезпечити виконання цих рішень.

Схематично всі міжнародні правозахисні організації можна розділити на дві групи:

- універсальні;
- регіональні.

Універсальні правозахисні механізми – це органи та організації, які поширюють свою діяльність по всьому світу, незалежно від державних і регіональних кордонів. Ці механізми так чи інакше пов'язані з головною міжнародною організацією світу – ООН. І це не випадково: по-перше, її членами є майже всі країни світу, по-друге, відповідно до Статуту ООН, однією з головних цілей цієї організації є «підтвердження віри в основні права людини, у гідність і цінність людської особистості». Статут зобов'язує головний орган ООН – Генеральну Асамблею ООН – приділяти особливу увагу захисту прав людини.

Головним досягненням ООН на шляху колективного усвідомлення важливості міжнародно-правових стандартів прав людини було те, що країни-засновниці в 1945 р. рішуче висловили своє колективне бажання створити універсальні механізми захисту прав людини і згодом заявили про це у провідних міжнародних угодах.

Універсальна система захисту прав людини за останні десятиліття набула розгалуженого та складного характеру. В даний час вона включає наступні органи і механізми:

- 1) Генеральна Асамблея ООН, Рада ООН з прав людини та її допоміжні органи та механізми.
- 2) Рада Безпеки ООН і кілька її спеціалізованих механізмів.
- 3) Економічна і соціальна рада ООН та функціонуюча при ній Комісія зі становища жінок і Постійний форум ООН з питань корінних народів.
- 4) Міжнародний суд ООН.
- 5) Секретаріат ООН та його окремі підрозділи.
- 6) Договірні (конвенційні) органи з прав людини.
- 7) Деякі спеціалізовані установи ООН (Міжнародна організація праці, ООН з питань освіти, науки і культури).
- 8) Тимчасові та спеціальні механізми захисту прав людини, створені органами ООН.

Залежно від підстав створення, міжнародні органи, спрямовані на захист прав людини та поділяються на:

1) Органи, що утворені міжнародними організаціями. Специфіка діяльності цих органів полягає в тому, що їх рішення носять, як правило, рекомендаційний характер і забезпечуються тільки авторитетом самих організацій.

Ці органи включають:

- Рада ООН з прав людини;

- Комісія зі становища жінок (створена Економічною і Соціальною радою ООН);
- Верховний комісар ООН у справах біженців (посада заснована Генеральною Асамблеєю ООН);
- Міжнародне бюро праці (засноване Міжнародною організацією праці) тощо.

2) Конвенційні органи, створені на основі міжнародних договорів.

В основному це:

- Комітет з прав людини (діє на основі Пакту про громадянські та політичні права 1966 р.)
- Європейський суд з прав людини (діє на основі Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.)
- Комітет з прав дитини (створений відповідно до Конвенції про права дитини 1989 р.) тощо.

Велике значення має поділ *конвенційних органів за характером (формою) їхньої діяльності та правовою природою їхніх рішень на:*

- судові;
- несудові (квазісудові).

У першому випадку йдеться про Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), Міжамериканський суд з прав людини та інші судові органи регіонального значення.

У другому випадку ми розглядаємо конвенційні несудові органи, які діють у системі ООН і утворюють власну підсистему. І хоча дослідники інституційних механізмів захисту прав людини по-різному підходять до питання системності договірних органів із захисту прав людини, слід погодитися із думкою І. Литвиненка, що сьогодні можна говорити про «конвенційну система захисту прав людини», метою якої є контроль за виконанням взятих державами зобов'язань.

До **регіональних міжнародних організацій**, з точки зору забезпечення міжнародних стандартів прав людини, належать суб'єкти міжнародного права, діяльність яких поширюється у межах певного континенту.

Ефективними регіональними організаціями є:

- Міжамериканська.
- Африканська.
- Європейська.

Міжамериканська система діє в рамках Організації Американських держав і представлена Міжамериканською комісією з прав людини та Міжамериканським судом з прав людини. Істотного впливу на формування регіональних стандартів у сфері прав людини Міжамериканський суд не зробив. Уся правозахисна діяльність лягла на Комісію, до якої може подати скаргу будь-які фізичні особи, групи, особи чи недержавні організації. Комісія вживає заходів до досягнення мирного врегулювання, а якщо це неможливо, вона приймає висновок у справі. Ці висновки мають велику моральну вагу, які, зазвичай, беруть до уваги держави, звинувачені в порушеннях прав людини.

Африканська система складається з Африканської комісії прав людини і народів, яка є органом Організації Африканської Єдності. Вона діє на основі Африканської хартії прав людини і народів. Кожні два роки Комісія заслуховує звіти держав про законодавчі та інші заходи щодо захисту прав людини. Комісія формулює судження та пропозиції з цього питання. Також вона розглядає заяви громадян та недержавних організацій про масові та систематичні порушення прав людини.

Європейська система захисту прав людини є найбільш повною та ефективною. Система функціонує в рамках Ради Європи, членом якої є Україна з 1995 р. Європейський правозахисний механізм базується на низці договорів, основним з яких є Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція, Європейська конвенція). Крім того, в рамках Ради Європи були розроблені Європейська соціальна хартія, Європейська конвенція прав меншостей, Європейська конвенція прав дитини та Європейська конвенція запобігання катуванням.

Головний європейський правозахисний орган – Європейський суд з прав людини – має одну очевидну перевагу перед більшістю сучасних правозахисних організацій – його рішення є обов'язковими для виконання державами, які приєдналися до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. В результаті, рішення Суду впливають на формування не лише європейських, а й світових стандартів прав людини, і навіть на відповідну законодавчу практику багатьох цивілізованих держав. Окрім Суду, Рада Європи діють Європейський комітет з прав меншин, Комітет незалежних експертів із соціальних та економічних прав та Європейський комітет із запобігання катуванням.

Можливість скористатися порядком захисту своїх суб'єктивних прав і свобод, який певний час застосовується в державах-членах Ради Європи, з'явилася у громадян України після вступу до Ради Європи 09 листопада 1995 року та прийняттям Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. від 17 липня 1997 року Першого протоколу і протоколів № 2, № 4, № 7 та № 11 до Конвенції».

Міжнародний захист прав людини є однією з найважливіших галузей міжнародного публічного права, в рамках якої розробляються і приймаються міжнародні договори у сфері захисту прав людини, визначених у всесвітньо визнаних документах, а також виробляються процедурні положення, пов'язані з функціонуванням міжнародних органів.

Механізм забезпечення та захисту прав і свобод людини в сучасних умовах являє собою складний правовий комплекс, що включає як внутрішньодержавні, так і міжнародні засоби. Це, з одного боку, національні нормативні акти та орієнтовані на їх виконання державні органи, а з іншого – міжнародні угоди та створені на їх основі органи, покликані забезпечити реалізацію норм, визнаних державами обов'язковими.

Більшість авторів розглядає **механізм міжнародного захисту прав людини** як систему міжнародних (міждержавних) органів і організацій, а також

форми і методи, які вони використовують у створенні та реалізації міжнародних стандартів прав і свобод людини та їх поновлення у разі порушення з боку держав.

Міжнародну нормативно-правову базу, яка існує в галузі прав людини, можна розділити на дві частини:

1) **конвенційний (матеріально-правовий) механізм** – норми договорів, що містять зобов'язання держав щодо визнаних ними формальних прав людини;

2) **інституційний (процесуально-правовий) механізм** – договірні норми, що регламентують структуру та порядок функціонування контрольних, імплементаційних механізмів, що забезпечують виконання цих зобов'язань.

Конвенційними механізмами міжнародного захисту прав людини в системі ООН можна вважати діяльність договірних (конвенційних) органів системи ООН, створених на основі міжнародних договорів, що застосовують відповідні позасудові (квазісудові) процедури для розгляду скарг або повідомлень про порушення прав людини (окремих груп прав людини або окремих груп людей).

Основні елементи конвенційного механізму міжнародного захисту прав людини в системі ООН:

- міжнародний договір (конвенція),
- міжнародний орган і процедура розгляду скарг щодо порушення прав людини.

Основними рисами конвенційного механізму міжнародного захисту прав людини в системі ООН є:

- створення шляхом укладення (підписання) відповідного міжнародного договору;
- дія в системі ООН на універсальному рівні;
- застосування специфічної несудової процедури розгляду скарг щодо порушення прав людини;
- факультативність рішень комітетів у справах про порушення прав людини.

Важливу роль у процесі дотримання МПСПЛ відіграє **конвенційний механізм забезпечення міжнародно-правових стандартів прав людини в системі ООН**, яким можна вважати як діяльність договірних (конвенційних) органів у системі ООН, створених на основі міжнародних договорів, що застосовують відповідні незасудові (квазісудові) процедури для розгляду скарг або повідомлень про порушення прав людини (окремих груп прав людини або окремих груп людей).

Процесуальна сторона конвенційного механізму міжнародного захисту прав людини в системі ООН передбачає наявність певного алгоритму дій, які повинен здійснити заявник і який має здійснити «конвенційний орган» при розгляді відповідної скарги чи повідомлення.

У системі ООН створено вісім конвенційних органів з прав людини, які є комітетами незалежних експертів, уповноважених контролювати дотримання

вимог цих конвенцій або пактів. Вони створюються відповідно до положень договору, за виконанням якого здійснюється контроль. Це такі комітети:

- 1) Комітет ООН з прав людини.
- 2) Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав.
- 3) Комітет ООН з ліквідації расової дискримінації.
- 4) Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок.
- 5) Комітет ООН проти катувань.
- 6) Комітет ООН з прав дитини.
- 7) Комітет ООН з прав трудящих-мігрантів.
- 8) Комітет ООН з прав інвалідів.
- 9) Комісія з насильницьких зникнень.

Комітет ООН з прав людини. Основною правовою основою діяльності Комітету ООН з прав людини є Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 року. *Основним предметом діяльності Комітету* є контроль за виконанням державами-учасницями МПГПП їхніх зобов'язань, що випливають із цих норм, розгляд фактів їх порушень та винесення рекомендацій (зауваження та міркування).

Аналіз компетенції Комітету ООН з прав людини дозволяє виділити такі його функції:

- *контрольна функція* полягає у спостереженні за виконанням державами-учасницями своїх зобов'язань згідно з МПГПП;
- *функція правового тлумачення* виконується при роз'ясненні Комітетом змісту положень Пакту та особливостей його застосування;
- *імплементційна функція* проявляється у сприянні та інституційному забезпеченні виконання державами-учасницями зобов'язань відповідно до Пакту;
- *функція судового характеру* полягає у розгляді міждержавних спорів та індивідуальних повідомлень про порушення.

Можна виділити *три основні повноваження Комітету*, які передбачають реалізацію певних процедур з метою ефективного контролю за виконанням та дотриманням положень МПГПП, а саме:

- розгляд доповідей держав-учасниць і надання Заключних зауважень на них;
- видання Зауважень загального порядку, в яких здійснюється тлумачення МПГПП;
- розгляд індивідуальних повідомлень про порушення відповідно до Протоколу I до МПГПП.

Комітет ООН з економічних, соціальних та культурних прав. Комітет було засновано відповідно до Резолюції ECOSOC 1985/17 від 28 травня 1985 року для виконання функцій моніторингу, покладених на Економічну та Соціальну Раду ООН (далі – ЕКОСОП) у частині IV Пакту.

Комітет з економічних, культурних та соціальних прав є договірним органом, що складається з 18 незалежних експертів, створеним на основі Пакту про соціальні, економічні та культурні права. Члени обираються державами-

учасницями на чотирирічний термін і вступають у своїй особистій якості та можуть бути переобрані, якщо їх висунуть. Кандидати для членства в Комітеті можуть бути висунуті державами-учасницями Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права. Вибори можуть проводитися на нараді держав-учасниць для заміни членів після закінчення терміну повноважень або для обрання нових членів у зв'язку з відставкою чи смертю.

05 травня 2013 року набув чинності Факультативний протокол до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, який надає Комітету повноваження отримувати та розглядати повідомлення від осіб, які стверджують, що їхні права за Пактом були порушені. Комітет також може за певних обставин розслідувати серйозні або систематичні порушення будь-яких економічних, соціальних і культурних прав, викладених у Пакті та розглядати міждержавні скарги.

Комітет ООН з ліквідації расової дискримінації також є договірним органом, створеним відповідно до Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації.

Комітет складається з 18 незалежних експертів, які є особами з високими моральними якостями та визнаною компетентністю в галузі прав людини, які виступають у своїй особистій якості. Члени обираються державами-учасницями строком на чотири роки відповідно до ст. 8 Конвенції. Береться до уваги справедливий географічний розподіл, відповідний юридичний досвід, розуміння різних форм цивілізації та правових систем, а також збалансоване гендерне представництво.

Окрім процедури звітування, Конвенція встановлює три інші механізми, за допомогою яких *Комітет виконує свої функції моніторингу*:

- процедура раннього попередження;
- розгляд міждержавних скарг;
- розгляд індивідуальних скарг.

Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок – це орган незалежних експертів, який здійснює моніторинг виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, прийнятий ООН у 1979 р. та складається з 23 експертів з прав жінок із всього світу.

Держави, які ратифікують Конвенцію, юридично зобов'язані:

- ліквідувати всі форми дискримінації жінок у всіх сферах життя;
- забезпечити повний розвиток і просування жінок, щоб вони могли здійснювати свої права людини та основні свободи і користуватися ними так само, як і чоловіки;
- дозволити Комітету переглядати свої зусилля щодо виконання договору, звітуючи перед органом через регулярні проміжки часу.

Відповідно до Факультативного протоколу до Конвенції Комітет уповноважений:

- отримувати повідомлення від окремих осіб або груп осіб, які подають до Комітету заяви про порушення прав, захищених Конвенцією;

- ініціювати розслідування ситуацій серйозних або систематичних порушень прав жінок.

Посадовими особами Комітету є:

- голови;
- три заступники голови;
- доповідача.

Посадові особи обіймають посаду протягом двох років і мають право переобиратися «за умови дотримання принципу ротації». Вибори можуть проводитися на зборах держав-членів для заміни членів після закінчення терміну їх повноважень або для обрання нових членів у зв'язку з відставкою чи смертю. Кожна держава-учасниця може запропонувати одну особу з числа своїх громадян для висунення на виборах на нараді держав-учасниць. Члени обираються на зборах держав-учасниць відповідно до ст. 17. Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. Держави-учасниці таємно голосують за списком кандидатів, приділяючи належну увагу географічному розподілу, відповідному юридичному досвіду та гендерному представництву кандидатів. Члени обираються строком на чотири роки і можуть бути переобрані у разі повторного призначення.

Комітет ООН проти катувань складається з 10 незалежних експертів, який здійснює моніторинг виконання Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання державами-учасницями. Комітет проти катувань працює над тим, щоб притягнути держави до відповідальності за порушення прав людини шляхом систематичного розслідування повідомлень про катування з метою припинення та запобігання цим злочинам.

Окрім процедури звітування, Конвенція встановлює три інші механізми, за допомогою яких *Комітет виконує свої функції моніторингу*. За певних обставин Комітет також може:

- розглядати індивідуальні скарги або повідомлення осіб, які стверджують, що їхні права за Конвенцією були порушені;
- проводити розслідування;
- розглядати міждержавні скарги.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод прийнятою Ради Європи 04 листопада 1950 року, де в ст. 3 вказано, що нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.

Стаття 3 Конвенції розмежовує такі види поводження:

- катування (поводження найвищого рівня жорстокості);
- нелюдське;
- таке, що принижує гідність.

Катування – будь-яка дія, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи

примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди.

Нелюдське поводження – умисне спричинення потерпілому сильних моральних або фізичних страждань протягом тривалого часу (несвоєчасні недостатнє надання медичної допомоги, жорстоке побиття осіб, які знаходяться під вартою, сильні душевні страждання).

Поводження, що принижує гідність – поводження, що образливим чином умисно принижує гідність людини, і почуття страху, страждання і неповноцінності, які виникають у неї, ведуть до зламу її моральної і фізичної стійкості.

Формами забороненого поводження є:

1. Фізичне насильство:

- так зване «палестинське підвішування»;
- побиття;
- тягання за волосся;
- обливання гарячою і холодною водою.

2. Психічні страждання:

- «п'ять методів»;
- погрози.

Найвищий ступінь жорстокості, був визнаний ним при встановленні застосування до потерпілих:

- «палестинського підвішування» (оголену людину підвішують за руки, зв'язані за спиною);
- побиття кулаками, ногами, кийками, що призвело до каліцтва;
- зґвалтування;
- сексуальні залякування і приниження;
- примусове годування (заявника приковували наручниками до стільця або обігрівача і силою примушували ковтати гумову трубку, через яку вливали поживну суміш).

Методи жорстокого поводження:

- стояння біля стіни (кілька годин перебування у стресовій позиції) – випростовування навпроти стіни, пальці рук вперті у стіну високо над головою, ноги розставлені, стопи відставлені назад, так, що доводилося стояти на пальцях ніг, вага тіла, припадала на пальці рук;
- покривання голови чорним мішком постійно, і зняття його лише під час допиту;
- шумовий вплив – перед допитом затриманих тримали в кімнаті, де постійно лунали голоси і шиплячі звуки;
- позбавлення сну;
- позбавлення їжі та води.

Захист статті 3 Конвенції охоплює практично будь-які акти чи обставини, що можуть містити **елемент «негідного поводження»**. На відміну від Конвенції ООН проти катувань, яка встановлює **як ознаки «катування»**:

1) специфічну мету – «одержати ... відомості чи визнання, покарати ... за дії..., залякати чи примусити ...», – або

2) «причину, засновану на дискримінації будь-якого характеру», стаття 3 Європейської Конвенції таких обмежень не містить. Це дало можливість Європейському суду поширити захист статті 3 Конвенції на ситуації, де такі ознаки відсутні.

Негідне поводження передбачає, що певне фізичне чи психічне насильство застосовується з незаконною метою чи непропорційно до законної мети.

Комітет ООН з прав дитини складається з 18 незалежних експертів, які контролюють виконання Конвенції про права дитини державами-учасницями та здійснює моніторинг виконання Факультативних протоколів до Конвенції.

19 грудня 2011 року Генеральна Асамблея ООН схвалила Третій Факультативний протокол про процедуру повідомлення, який дозволяє окремим дітям подавати скарги на конкретні порушення їхніх прав згідно з Конвенцією та першими двома Факультативними протоколами до неї. Цей протокол набув чинності у квітні 2014 р.

Члени Комітету обираються державами-учасницями строком на чотири роки відповідно до ст. 43 Конвенції про права дитини, яка зазначає, що «члени Комітету обираються державами-учасницями з числа своїх громадян і працюють у їхню особисту дієздатність, беручи до уваги справедливий географічний розподіл, а також основні правові системи». Члени діють у своїй особистій якості та можуть бути переобрані у разі призначення. Вибори можуть проводитися на нараді держав-членів для заміни членів після закінчення терміну їх повноважень або для обрання нових членів у зв'язку з відставкою чи смертю. Кожна держава-учасниця може висунути одну особу з числа своїх громадян для участі у виборах на нараді держав-учасниць. Члени обираються на чотири роки і мають право бути переобраними один раз.

Комітет із захисту прав усіх трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей – це орган із 14 незалежних експертів, який здійснює моніторинг виконання Міжнародної конвенції про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їхніх сімей.

Основні обов'язки Комітету:

- вивчення доповідей держав-учасниць та надання рекомендацій щодо трудових мігрантів та членів їхніх сімей у цій державі (ст. 73 та ст. 74 Конвенції);
- організація днів загальної дискусії;
- тлумачення змісту основних положень Конвенції (зауваження загального характеру) і публікація заяв та інформаційних чи інструкцій на теми, що стосуються її мандату.

Комітет також, за певних обставин, зможе розглядати міждержавні чи індивідуальні скарги чи повідомлення від держав-учасниць або окремих осіб, які стверджують, що їхні права за Конвенцією були порушені, після того, як 10 держав-учасниць приймуть ці процедури відповідно до ст. 76 та ст. 77 Конвенції.

Члени обираються державами-учасницями на зустрічах, які проводяться один раз на два роки з числа своїх громадян, на чотири роки відповідно до ст. 72 Конвенції. Члени виступають у своїй особистій якості та можуть бути переобрані у разі призначення. На нараді держав-учасниць можуть проводитися вибори для заміни членів після закінчення терміну їх повноважень або для обрання нових членів у зв'язку з відставкою чи смертю. Кожна держава-учасниця може запропонувати одну особу з числа своїх громадян для висунення на виборах на нараді держав-учасниць. Держави-учасниці таємно голосують за списком кандидатів, приділяючи належну увагу географічному розподілу, відповідному юридичному досвіду та гендерному представництву кандидатів. Члени обираються на чотири роки і мають право бути переобраними один раз.

Комітет з прав людей з інвалідністю є органом, що складається з 18 незалежних експертів, який здійснює моніторинг виконання Конвенції державами-учасницями. Комітет сприяє інклюзії, захищає права людей з інвалідністю та дає рекомендації для підтримки виконання положень закріплених у Конвенції.

Усі держави-учасниці подають Комітету регулярні звіти про те, як застосовуються права, закріплені в Конвенції. Держави повинні спочатку подати звіт протягом двох років після ратифікації Конвенції, а потім кожні чотири роки (ст. 35 Конвенції). Комітет розглядатиме кожну доповідь і даватиме рекомендації щодо зміцнення виконання Конвенції в цій державі. Ці рекомендації будуть надіслані у формі заключних зауважень відповідній державі-учасниці.

Факультативний протокол, який набув чинності одночасно з Конвенцією, також дозволяє Комітету:

- прийом та розгляд індивідуальних скарг;
- проводити розслідування у випадку наявності достовірних доказів серйозних і систематичних порушень Конвенції.

Члени обираються державами-учасницями на чотирирічний термін з числа своїх громадян, беручи до уваги справедливий географічний розподіл, відповідний юридичний досвід та збалансоване гендерне представництво. Члени виступають у своїй особистій якості, а не як представники держав-учасниць, які висувають свою кандидатуру. Вони можуть бути переобрані у разі повторного висунення. Чергові планові вибори проводяться для заміни членів Комітету після закінчення терміну їх повноважень. Держави-учасниці можуть висувати кандидатів, які балотуються на виборах на зборах держав-учасниць. Ця зустріч, яка називається Конференцією держав-учасниць, відбувається щороку. Вибори проводяться раз два роки. Члени обираються

терміном на чотири роки відповідно до ст. 34 цієї Конвенції. Члени Комітету обираються відповідно до Регламенту Комітету.

Комітет з насильницьких зникнень – це орган, який складається із 10 незалежних експертів та контролює виконання державами-учасницями Конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень.

В обов'язки Комітету входить:

- вивчити доповіді держав-учасниць і давати рекомендації щодо насильницьких зникнень у цій державі (ст. 29 Конвенції);
- реєстрація запитів про термінові дії (ст. 30 Конвенції);
- отримання індивідуальних скарг від потерпілих щодо порушення Конвенції державою-учасницею (ст. 31 конвенції);
- отримання повідомлень, у яких держава-учасниця стверджує, що інша держава-учасниця не виконує своїх зобов'язань за Конвенцією; т. зв. міждержавні комунікації (ст. 32 Конвенції).

Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень покликана захистити всіх осіб від насильницьких зникнень, запобігти їх виникненню, надати підтримку жертвам і надати керівництво державам щодо заходів, яких необхідно вжити для підтримки прав, закріплених у Конвенції, як от а також для сприяння правам Конвенції і посилення співпраці та допомоги між державами.

Важливим механізмом такого контролю є представлення комітетами звітів про свою діяльність, які вони подають керівним органам ООН. Кожен із восьми комітетів зобов'язаний підготувати такі звіти, але існують певні відмінності в періодичності їх подання для різних комітетів, а також у порядку їх представлення. Одним із важливих елементів поточної діяльності комітетів є співпраця з урядовими органами ООН, міжурядовими та неурядовими організаціями.

Таким чином, комітети ООН є універсальними міжнародними правозахисними організаціями, утвореними незалежними експертами, які діють в рамках ООН, основним завданням яких є здійснення моніторингових функцій щодо виконання державами відповідних міжнародних договорів з прав людини, рішення яких є обов'язковими для виконання державами-учасницями та мають зобов'язуючий характер.

І. Л. Литвиненко слушно зазначає, що *якісна відмінність між універсальними органами та конвенційними органами полягає в тому, що перші створені для координації діяльності держав, а другі – для контролю за виконанням взятих державами зобов'язань.*

Інституційний механізм забезпечення міжнародно-правових стандартів прав людини можна розглядати як систему міжнародних універсальних і регіональних організацій, яким відповідно до міжнародних договорів і статутних положень надані юрисдикційні повноваження щодо здійснення функцій контролю за дотриманням реалізації міжнародно-правових стандартів прав людини, використовуючи при цьому організаційні інструменти та процедури.

Якщо вивчення конвенційного механізму полягає в аналізі основних і спеціальних прав людини, що містяться в певних договорах, то вивчення інституційного механізму слід починати з короткого розгляду питань про поняття та класифікацію міжнародних механізмів контролю і процедур у сфері прав людини.

Метою контрольного механізму в міжнародному праві є не примушування і застосування санкцій за невиконання зобов'язань, взятих на себе державами, а виключно контроль за виконанням положень міжнародно-правових договорів. Відсутність повноважень комітетів ООН щодо застосування штрафних санкцій до держав-учасниць, не може бути підставою для критики. Водночас залишається актуальною проблема підвищення ефективності діяльності комітетів, удосконалення механізмів контролю за виконанням прийнятих ними рішень та надання їм фактично зобов'язуючого, а не декларативного характеру.

Розглянемо механізми контролю Ради Європи, які дозволяють здійснювати постійний контроль і, отже, надають інформацію про стан дотримання стандартів прав людини державами-учасниками Ради Європи, що посилює процес універсалізації цих стандартів. Основні цінності та стандарти Ради Європи, такі як зміцнення миру, заснованого на міжнародному співробітництві, верховенство права, що є основою демократії, підтримка соціального та економічного прогресу та захист свобод і прав людини становлять із статутних основ цієї організації.

Інституційний контрольний механізм щодо реалізації міжнародно-правових стандартів прав людини має універсальний та регіональний вимір.

Універсальні інституційні механізми – це органи та організації, юрисдикція яких поширюється на весь світ незалежно від державних і регіональних кордонів. Універсальні механізми, як правило, створюються та діють в структурі або під егідою ООН, тоді як **регіональні механізми** створюються під егідою Ради Європи.

Універсальні механізми, як правило, створені та діють в структурі або під егідою ООН. І це не випадково, адже, по-перше, її членами є майже всі держави світу, а по-друге, відповідно до Статуту ООН, однією з головних цілей діяльності цієї організації є «утвердження віри в основні права людини, в гідність і цінність людської особистості». ООН несе загальну відповідальність за функціонування системи захисту прав людини, організовує дослідження та дає рекомендації щодо покращення міжнародного співробітництва у сфері прав і свобод людини. Статут зобов'язує головний орган ООН – Генеральну Асамблею ООН – приділяти особливу увагу захисту прав людини. Функції та повноваження Генеральної Асамблеї ООН відповідно до Статуту ООН в основному включають організацію досліджень і підготовку рекомендацій в цілях здійснення прав людини та основних свобод і сприяння міжнародній співпраці в галузі економіки, соціально-гуманітарній сфері та у сфері культури, освіти та охорони здоров'я.

Інституційний контрольний механізм щодо реалізації міжнародно-правових стандартів прав людини на універсальному рівні реалізують такі суб'єкти:

1) постійні органи, що входять до складу апарату ООН. До них відносяться Генеральна Асамблея ООН, Економічна і соціальна рада (ЕКОСОП), Рада безпеки ООН, Рада Опіки ООН, Рада ООН з прав людини, Верховний комісар ООН з прав людини, Міжнародний суд, Секретаріат тощо;

2) спеціалізовані установи ООН – постійно діючі міжнародні організації, які діють на основі власних статутів і угод з ООН (Міжнародна організація праці (далі – МОП)), ООН з питань освіти, науки і культури (далі – ЮНЕСКО) та ін.;

3) конвенційні органи ООН щодо реалізації міжнародно-правових стандартів прав людини.

Право громадян на звернення до відповідних міжнародних установ чи органів міжнародних організацій не обмежується європейськими наглядовими інститутами. Існують також інші інституції глобального міжнародного рівня (наприклад, Міжнародний комітет проти катувань, Управління Верховного комісара ООН з прав людини або Управління Верховного комісара ООН у справах біженців тощо), до яких громадяни України можуть звертатися в установленому порядку за умови ратифікації Україною відповідних актів міжнародного законодавства.

Разом з тим, Законом України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» запроваджено парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини та громадянина, захист прав кожного на території України та в межах її юрисдикції на постійній основі здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (далі – Уповноважений), який у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, чинними міжнародними договорами, згодою на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

В науковій літературі зазначено, що **міжнародний контроль** – це встановлення суб'єктами міжнародного права або органами міжнародних організацій, які здійснюють таку діяльність на основі міжнародних договорів, відповідності законодавчих, судових, адміністративних та інших заходів, політики та фактичної поведінки держави з вимогами зобов'язань, які вони взяли на себе відповідно до цих договорів.

В рамках одного механізму контролю можна використовувати різні процедури. Процедури, що використовуються міжнародними організаціями, можуть використовуватися без спеціального контрольного механізму, безпосередньо з боку будь-якого органу організації, наприклад, з боку Економічної та Соціальної Ради ООН.

Процедури – це порядок і методи вивчення відповідної інформації та реагування на результати такого вивчення.

Основними характерними рисами здійснення контрольних процедур є:

- діяльність на основі міжнародного договору;

- виконання тільки міжнародними органами;
- об'єктивне встановлення фактів;
- гласність (результатів підсумкового контролю);
- підтримка участі громадськості у захисті прав людини.

У юридичній науці існує певна *класифікація контрольних механізмів і процедур*, які існують у сфері захисту прав людини:

1) За способом утворення:

- позадоговірні механізми;
- договірні механізми.

2) За територіальною сферою дії:

- універсальні механізми;
- регіональні механізми;

3) За органами, що здійснюють контроль:

- політичні механізми;
- правові механізми (судові та квазісудові механізми);

4) За часом здійснення контролю:

- органи, що здійснюють превентивний контроль;
- органи, що здійснюють контроль за фактом порушення;

5) За методами здійснення контролю:

- вивчення періодичних доповідей держав про виконання ними договірних зобов'язань;
- отримання та розгляд індивідуальних та міждержавних повідомлень (скарг) про порушення прав людини;
- проведення досліджень на місцях.

Найбільш типовими процедурами, що застосовуються міжнародними контрольними механізмами, як свідчить сучасна міжнародна практика, є:

1) розгляд періодичних доповідей держав;

2) розгляд повідомлень однієї держави-учасниці про те, що інша держава-учасниця не виконує своїх договірних зобов'язань;

3) розгляд повідомлень окремих осіб і груп осіб про порушення державою-учасницею прав, встановлених договором;

4) розслідування за власною ініціативою випадків систематичного порушення державами-учасницями конвенційних прав;

5) залучення спеціалізованих установ і компетентних органів ООН до надання експертних висновків і доповідей щодо виконання конвенцій;

6) запит держав-учасниць щодо додаткової відповідної інформації.

Ці правозахисні процедури загалом характеризуються наступним чином.

Міжнародний контроль здійснюється також шляхом:

- квазісудового (Комітет ООН з прав людини, який діє відповідно до Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права);

- судового порядку (Європейський суд з прав людини, створений ЄКЗПЛ).

2. Професійні стандарти, інструменти, що стосуються жінок, дітей, расової дискримінації, апартеїду та геноциду.

Організація Об'єднаних Націй, усі її головні органи займаються питаннями боротьби з расовою дискримінацією і одним з її найбільш нелюдських проявів – *апартеїдом*, – по суті, з часу свого створення. У численних резолюціях Генеральної Асамблеї було висловлено думку, що політика й практика апартеїду є повним запереченням цілей та принципів Статуту ООН і є міжнародним злочином.

Римський статут Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) 1998 р. поширює свою юрисдикцію на злочин апартеїду і відносить його до злочинів проти людства (ст. 7). П. 2 ст. 7 містить визначення *злочину апартеїду*, відповідно до якого це «антилюдські діяння, які здійснюються у контексті інституціоналізованого режиму систематичного гноблення і панування однієї расової групи над іншою расовою групою чи групами, здійснювані з метою збереження такого режиму».

В офіційному виданні МКС, опублікованому в Гаазі у 2013 р. під назвою «*Елементи злочинів*», розкриваються елементи міжнародних злочинів геноциду, злочинів проти людяності і військових злочинів відповідно до структури положень ст.ст. 6–8 Римського статуту 1998 р. У виданні «*Елементи злочинів*» виділяються такі елементи міжнародного злочину апартеїду:

1. Виконавець вчинив нелюдський акт проти однієї або більше осіб.
2. Такий акт був актом, зазначеним у ст. 7, п. 1 Статуту МКС, або актом, який за своїм характером є подібним до будь-якого із цих актів. Варто розуміти, що «характер» відноситься до природи і серйозності акту.
3. Виконавець усвідомлював фактичні обставини, що визначали характер акту.
4. Діяння було вчинено в контексті інституціоналізованого режиму систематичного гноблення і панування однієї расової групи над будь-якою іншою расовою групою або групами.
5. Виконавець мав умисел зберегти такий режим за допомогою цієї поведінки.
6. Діяння було вчинено в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти цивільного населення.
7. Виконавець знав, що діяння є частиною, або мав намір, щоб діяння було частиною широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти цивільного населення.

Одним із головних міжнародно-правових документів конвенційного характеру, спрямованих на припинення злочину апартеїду є Міжнародна конвенція про припинення злочину апартеїду та покарання за нього, яка була прийнята Генеральною Асамблеєю 30 листопада 1973 року і набула чинності 18 липня 1976 року.

Відповідно до ст. 2 Конвенції 1973 р., термін «злочин апартеїду» включає схожу з ним політику та практику расової сегрегації й дискримінації у тому вигляді, в якому вони практикувалися у південній частині Африки, й означає такі нелюдські акти, вчинені з метою встановлення та підтримки панування

однієї расової групи людей над будь-якою іншою расовою групою людей і її систематичне гноблення:

- позбавлення члена або членів расової групи чи груп права на життя і свободу особистості: 1) шляхом вбивства членів расової групи чи груп; 2) шляхом заподіяння членам расової групи чи груп серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу та посягання на їх свободу чи гідність у результаті застосування до них катувань або жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність поводження та покарання; 3) шляхом довільного арешту і незаконного утримання в тюрмах членів расової групи чи груп;

- навмисне створення для расової групи чи груп таких життєвих умов, які розраховані на її чи їх повне або часткове фізичне знищення;

- будь-які заходи законодавчого характеру та інші заходи, розраховані на те, щоб перешкодити участі расової групи чи груп у політичному, соціальному, економічному й культурному житті країни, та умисне створення умов, що перешкоджають повному розвитку такої групи чи груп, зокрема, шляхом позбавлення членів расової групи чи груп основних прав і свобод людини, включаючи право на працю, право на створення й визнання профспілок, право на освіту, право залишати свою країну і повертатися до неї, право на громадянство, право на свободу пересування та вибору місця проживання, право на свободу переконань й вільне їх виявлення і право на свободу мирних зборів та асоціацій;

- будь-які заходи, у тому числі законодавчого характеру, спрямовані на поділ населення за расовою ознакою шляхом створення ізольованих резервацій і гетто для членів расової групи чи груп, заборони змішаних шлюбів між членами різних расових груп, експропріації земельної власності, що належить расовій групі чи групам або їх членам;

- експлуатація праці членів расової групи чи груп, зокрема, використання їх примусової праці;

- переслідування організацій та осіб шляхом позбавлення їх основних прав і свобод за те, що вони виступають проти апартеїду.

Сутність апартеїду як злочинної політики і злочинного діяння полягає у територіальному, соціальному, політичному чи економічному поділі фізичних осіб за ознакою раси, національності або релігії, та в узаконеному безправ'ї останніх. Апартеїд – це крайня політика расизму.

Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації – основоположний міжнародний документ, який було прийнято 21 грудня 1965 року в рамках діяльності ООН з метою унеможливити будьякі прояви расової дискримінації в світі. Станом на 28 вересня 2020 року цю Міжнародну конвенцію ратифіковано 182 країни, що говорить про 93 загальносвітове визнання необхідності ліквідації всіх форм расової дискримінації практично у всіх державах з усіх континентів.

Дискримінація – це порушення прав людини, заборонене цілою низкою обов'язкових для виконання документів в області прав людини. Це будь-яка відмінність, виключення, обмеження або перевага, за ознакою раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних або інших поглядів, національного або

соціального походження, майнового положення, народження або іншої обставини, і яка має на меті або як наслідок, знищення або применшення визнання, використання або здійснення всіма особами, на рівних можливостях, всіх прав і свобод (расизм, шовінізм, гомофобія, ісламофобія, антисемітизм).

У ст. 1 цієї Конвенції термін **«расова дискримінація»** (англ. racial discrimination) означає «будь-яке розрізнення, виняток, обмеження чи перевагу, ґрунтовані на ознаках раси, кольору шкіри, родового, національного чи етнічного походження, метою або наслідком яких є знищення або применшення визнання, використання чи здійснення на рівних засадах прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній чи будь-яких інших галузях суспільного життя. Ця Конвенція не застосовується до відмінностей, винятків, обмежень чи переваг, що їх Держави-учасниці цієї Конвенції проводять чи роблять між громадянами і негромадянами».

У ст. 5 цієї Міжнародної конвенції викладено зобов'язання «заборонити і ліквідувати расову дискримінацію в усіх її формах і забезпечити рівноправність кожної людини перед законом, без розрізнення раси, кольору шкіри, національного або етнічного походження, особливо щодо здійснення політичних прав, зокрема права брати участь у виборах – голосувати і виставляти свою кандидатуру – на основі загального і рівного виборчого права, права брати участь в управлінні країною, так само як і в керівництві державними справами на будь-якому рівні».

Нагляд за дотриманням Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації здійснює *Комітет з ліквідації расової дискримінації* (англ. Committee on the Elimination of Racial Discrimination), який створений у 1969 р. та є спеціалізованим органом ООН. Комітет засідає в Женеві і зазвичай проводить дві сесії на рік, які тривають протягом трьох тижнів кожна. Комітет складається з 18 незалежних експертів, які обираються строком на 4 роки з числа громадян держав-учасниць цієї Конвенції. Кожна держава має право висунути не більше одного кандидата. При обранні враховується справедливий географічний розподіл та представництво різних форм цивілізації, а також головних правових систем.

Усі держави-учасниці зобов'язані регулярно надавати Комітету доповіді про здійснення відповідних прав, який їх вивчає та викладає державі-учасниці свої міркування і рекомендації у вигляді заключних зауважень. Окрім цього, *Комітет виконує три функції моніторингу*:

- 1) процедура раннього реагування;
- 2) розгляд міждержавних скарг;
- 3) розгляд індивідуальних скарг.

Підставою для звернення громадянина за захистом своїх прав до Комітету з ліквідації расової дискримінації може бути лише наявність расової дискримінації, у результаті якої було порушено право людини. В Україні Комітетом не було виявлено порушень прав людини з підстав расової дискримінації

Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (англ. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women) –

міжнародний документ, який було прийнято 18 грудня 1979 року та гарантував недопущення будь-якої дискримінації щодо жінок. Поняття **«дискримінація щодо жінок»** (англ. discrimination against women), згідно зі ст. 1 цієї Конвенції, означає «будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, спрямовані на ослаблення чи зведення нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі»

Нагляд за дотриманням Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року здійснює Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок (англ. Committee on the Elimination of Discrimination against Women), який було створено у 1982 році та є спеціалізованим органом Організації Об'єднаних Націй, що складається з 23 незалежних експертів.

Конвенція про права дитини (англ. Convention on the Rights of the Child) – міжнародний документ, який було прийнято 20 листопада 1989 року в рамках діяльності ООН та закріплює міжнародні стандарти правового статусу дитини, в тому числі шляхом покладення на держав учасниць цієї Конвенції зобов'язання щодо вжиття заходів, які унеможливають будь-яку дискримінацію щодо дітей.

У ст. 2 Конвенції про права дитини встановлено, що держави-учасниці: по-перше, поважають і забезпечують всі права, передбачені цією Конвенцією, за кожною дитиною, яка перебуває в межах їх юрисдикції, без будь-якої дискримінації незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я і народження дитини, її батьків чи законних опікунів або яких-небудь інших обставин; по-друге, вживають всіх необхідних заходів для забезпечення захисту дитини від усіх форм дискримінації або покарання на підставі статусу, діяльності, висловлюваних поглядів чи переконань дитини, батьків дитини, законних опікунів чи інших членів сім'ї. Нагляд за дотриманням Конвенції про права дитини здійснює Комітет з прав дитини (англ. Committee on the Rights of the Child), який було створено у 1991 р. та є спеціалізованим органом ООН.

Геноцид був визнаний міжнародним злочином вже у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 11 грудня 1946 р. У Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 180 (II) від 21 листопада 1947 р. вказувалося, що «геноцид є міжнародним злочином, який тягне за собою національну та міжнародну відповідальність окремих осіб і держав». 9 грудня 1948 р. була прийнята й відкрита для підписання Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього (далі – Конвенція 1948 р.). Дана Конвенція набула чинності у 1951 р. і є основним конвенційним джерелом у сфері боротьби з геноцидом.

Відповідно до ст. 2 Конвенції 1948 р., під **геноцидом** розуміють «наступні дії, які вчиняються з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку: а) вбивство членів такої групи; б) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового

розладу членам такої групи; в) навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне її знищення; г) заходи, розраховані на запобігання народженню дітей у середовищі такої групи; д) насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу».

Згідно зі ст. 3 Конвенції 1948 р., покарання передбачається за такі діяння: а) геноцид; б) змова з метою здійснення геноциду; в) пряме і публічне підбурювання до здійснення геноциду; г) замах на здійснення геноциду; д) співучасть у геноциді.

Важливим конвенційним джерелом у сфері боротьби з геноцидом є Римський статут Міжнародного Кримінального Суду (далі – МКС) від 17 липня 1998 р. Згідно зі ст. 5 Римського статуту, яка поширює юрисдикцію МКС на злочин геноциду, це діяння відносять до найсерйозніших злочинів, які викликають стурбованість усього міжнародного співтовариства. Ст. 6 Статуту МКС містить визначення злочину геноциду і перелік актів геноциду, які практично дослівно повторюють ті, що викладені у ст. 2 Конвенції 1948 р.

Сутність міжнародного злочину геноциду, аналіз практики його скоєння свідчать про те, що таке масштабне, серйозне і масове порушення прав людини, яким є геноцид, неможливо реалізувати поза державною системою реалізації складників геноциду. Геноцид не може бути вчинений випадково, і в сучасних умовах організації життя суспільства в державі фактично не можливо, щоб геноцид був реалізований просто через недогляд посадових осіб. Реалізація геноциду передбачає винний умисел на його здійснення і використання для цього державних механізмів та державних фінансових ресурсів, що потребує великої кількості послідовно прийнятих державними органами рішень, указів чи інших документів бюрократичного механізму системи державних органів. Ось чому суб'єктом злочину геноциду є не лише окремі фізичні особи (чи групи фізичних осіб), а й держава в цілому (зокрема, внаслідок застосування міжнародно-правових норм, що встановлюють механізми атрибуції поведінки державі).

3. Гуманітарне право та інші відповідні інструменти.

Історично розвиток міжнародного гуманітарного права та права прав людини проходив різними шляхами, проте за останні десятиліття між ними відбулося очевидне зближення. Адже наразі низка міжнародних договорів включає положення двох галузей права: наприклад, Конвенція про права дитини та Протокол щодо участі дітей в озброєних конфліктах.

Як і міжнародне право прав людини, міжнародне гуманітарне право має на меті захист прав людини. Попри спільну ціль, між ними є низка відмінностей, які стосуються сфері дії, цілей та застосування цих галузей міжнародного права. Міжнародне гуманітарне право застосовується виключно у ситуаціях збройного конфлікту міжнародного чи неміжнародного характеру. Воно складається з положень, що надають захист особам, які не беруть (або більше не беруть) участь у збройному конфлікті та норм, що регулюють ведення бойових дій.

Міжнародне право прав людини застосовується як у мирний, так і у воєнний час. Захист, який надається міжнародним правом прав людини загалом має індивідуальний характер та спрямований на окремих індивідів з метою уберегти їх від посягань держави, в межах юрисдикції або під контролем якої вони перебувають. МППЛ також націлено на гарантії дотримання прав і свобод – громадянських, політичних, економічних, соціальних та/чи культурних права та свободи людини за будь-яких обставин.

Держави можуть відступати від своїх зобов'язань за міжнародним правом прав людини, за умови що такі відступи будуть сумісні зі зобов'язаннями за міжнародним гуманітарним правом. Саме тому ряд міжнародних інструментів з прав людини передбачає право держави на відступ від своїх зобов'язань у надзвичайній ситуації.

Так, наприклад, Міжнародний пакт з громадянських та політичних прав дозволяє відступи за умови виконання наступних вимог:

- 1) під час надзвичайного становища в державі, при якому життя нації перебуває під загрозою;
- 2) наявність офіційного оголошення щодо наявності такого надзвичайного становища;
- 3) заходи на відступ від зобов'язань здійснюються тільки в такій мірі, в якій це диктується гостротою становища;
- 4) заходи на відступ не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом (зокрема, за міжнародним гуманітарним правом);
- 5) заходи на відступ не тягнуть за собою дискримінації виключно на підставі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження;
- 6) держава повинна негайно інформувати інші держави, що беруть участь у Пакті, за посередництвом Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй про положення, від яких вона відступила, і про причини, що спонукали до такого рішення.

Має бути також зроблено повідомлення через того ж посередника про дату, коли вона припиняє такий відступ. Серед основних відмінностей двох галузей варто також відзначити самовиконуваність норм міжнародного права прав людини. Норми МГП, в свою чергу, загалом не володіють такою властивістю та вимагають імплементації. Крім того, міжнародне гуманітарне право не передбачає створення спеціальних механізмів, в той час як в межах МППЛ такі механізми наявні як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Міжнародне гуманітарне право, яке також називають правом збройних конфліктів, спрямоване на вирішення гуманітарних проблем, що виникають в ході збройного конфлікту міжнародного чи неміжнародного характеру. Зокрема, його норми обмежують право сторін у конфлікті на використання методів і засобів ведення воєнних дій та зобов'язують воюючі сторони захищати осіб, що можуть постраждати в ході збройного конфлікту.

Поняття «міжнародне гуманітарне право» використовується не так давно, оскільки лише у 1950-х роках було запропоноване видатним вченим Жаном Пікте. В офіційних документах воно вперше було згадано в назвах документів

різних конференцій, зокрема Дипломатичної конференції з підтвердження та розвитку міжнародного гуманітарного права, застосовного у збройних конфліктах (1974–1977). Хоча в Заключному акті Конференції як назва використовується «Міжнародне гуманітарне право, застосовне у збройних конфліктів», ця назва, навіть у скороченій формі (МГП), не з'явилася в тексті двох протоколів. Проте наразі поняття «міжнародне гуманітарне право є загальновизнаним – воно використовується в документах Організації Об'єднаних Націй, у політичному діалозі та наукових працях.

Міжнародне право прав людини складається з низки принципів та норм, на основі яких окремі особи або групи осіб можуть розраховувати на певні стандарти захисту, звернення та компенсацію з боку державних органів влади виключно через те, що вони є людьми. Сучасне міжнародне право прав людини в тому вигляді, в якому воно є наразі, сформувалося після Другої світової війни. Голокост та багато інших жахливих порушень прав людини часів Гітлера дали поштовх до розвитку міжнародної системи, здатної запобігти повторенню подібних людських трагедій.

Статут ООН, прийнятий у 1945 р. та Загальна декларація прав людини, проголошена Генеральною Асамблеєю ООН у 1948 р., заклали фундамент цієї галузі. Стаття 55 Статуту ООН зобов'язує ООН сприяти «загальній повазі та дотриманню прав людини й основних свобод для всіх, без розрізнення на підставі раси, статі, мови й релігії». У статті 56 Статуту ООН держави-члени ООН «зобов'язуються вживати спільні та окремі дії у співпраці з Організацією для досягнення цілей, викладених у статті 55». Незважаючи на нечіткість, ці положення та подальша практика ООН змусили членів ООН поступово прийняти пропозицію про інтернаціоналізацію концепції прав людини в Статуті ООН. Втім, це не означає, що з набуттям чинності Статуту ООН усі питання прав людини *ipso facto* перестали належати до внутрішньої юрисдикції держав. В даному випадку мова йде про те, що держави-члени взяли на себе певні міжнародні зобов'язання щодо прав людини.

Незважаючи на те, що їх повний обсяг залишався невизначеним, держави більше не могли стверджувати, що права людини як такі мають, по суті, внутрішній характер. Не менш важливим було і те, що обов'язки, покладені ст. 56 Статуту ООН на держав-членів ООН, яка вимагає від них співпрацювати з Організацією у заохоченні прав людини, надала ООН необхідні повноваження для того, щоб розпочати масштабну роботу з визначення та кодифікації цих прав.

У ході збройного конфлікту міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини застосовуються одночасно, доповнюючи одне одного. Оскільки право, яке застосовується до збройного конфлікту неміжнародного характеру містить обмежену кількість положень, воно часто доповнюється положеннями прав людини, яке заповнює наявні прогалини. Тому під час збройного конфлікту одночасно застосовуються обидві галузі права з урахуванням можливих відступів від окремих положень міжнародного права прав людини.

Водночас, під час збройного конфлікту МГП є більш спеціалізованою галуззю міжнародного права, але право прав людини має братися до уваги в тих випадках, коли воно носить додатковий характер або застосовується до більш конкретної ситуації. Важливо що Загальна декларація прав людини 1948 р. та Женевські конвенції 1949 р. були розроблені та прийняті майже одночасно, але в різних контекстах і різними інституціями, без будь-якого зв'язку між цими двома ініціативами. Аналіз цих правових інструментів також не свідчить про вплив Загальної декларації прав людини на Женевські конвенції або навпаки. Однак, ситуація змінилася, адже зв'язок між міжнародним правом прав людини та міжнародним гуманітарним правом тепер загально визнаний.

Зокрема, Додатковий протокол I, що застосовується до міжнародних збройних конфліктів, містить статтю «Основні гарантії», яка робить посилання на права людини та їх застосування в ситуаціях, коли договори з гуманітарного права не надають більш сприятливого режиму. Крім того, в преамбулі Протоколу II зазначається, що «міжнародні документи, що стосуються прав людини, пропонують основний захист людини» також під час неміжнародного збройного конфлікту. Ці два приклади демонструють, що в ситуаціях, які характеризуються насильством, чи то у протистоянні між державами чи в неміжнародному збройному конфлікті, обидві галуззі міжнародного права можуть застосовуватися одночасно.

У своєму Консультативному висновку про правові наслідки будівництва стіни на окупованій палестинській території Міжнародний Суд ООН підтвердив цей висновок. Суд розрізняє три ситуації та приходить до наступного висновку: «[Деякі] права можуть бути пов'язані виключно з міжнародним гуманітарним правом; інші можуть бути пов'язані виключно з правом прав людини; але ще інші можуть стосуватися обох цих галузей міжнародного права. Щоб відповісти на поставлене запитання, Суду доведеться взяти до уваги обидві ці галуззі міжнародного права, а саме право прав людини та, як *lex specialis*, міжнародне гуманітарне право» (п. 106). У цій справі Суд прийшов до висновку, що право прав людини та міжнародне гуманітарне право застосовуються паралельно, останнє як *lex specialis*. Саме цей принцип визначає, яка норма превалює (має пріоритет) над іншою в кожній конкретній ситуації.

Загальне міжнародне право охоплює дві галузі, які пов'язані зі збройним конфліктом: *jus ad bellum* та *jus in bello*. Метою *jus ad bellum* є заборона війни як засобу вирішення спорів між державами. Основним джерелом цієї заборони є Статут ООН, який забороняє погрозу силою або її застосування в міжнародних відносинах, за винятком тих обставин, які можуть виправдати таке застосування сили: зокрема індивідуальна і колективна самооборона та застосування колективних заходів відповідно до глави VII Статуту ООН.

З іншого боку, норми *jus in bello* з гуманітарних міркувань накладають обмеження на ведення бойових дій під час усіх видів збройних конфліктів з метою обмежити страждання та руйнування після початку збройного конфлікту. І хоча ці дві галуззі міжнародного права охоплюють одне й те саме явище – колективне звернення до сили в міжнародному контексті, – вони по-

різному реагують та переслідують різні цілі. Статут ООН забороняє застосування сили, за винятком чітко визначених ситуацій, тоді як міжнародне гуманітарне право стає застосовним до всіх збройних конфліктів і за будь-яких обставин, незалежно від того, чи є застосування сили правомірним. Його застосування не залежить від правової кваліфікації збройних дій. Це означає, що і держави, які ведуть те, що вони вважають «справедливою війною» – поняття, якому немає місця в сучасному міжнародному праві, і держави, які постраждали від незаконного нападу, повинні поважати положення МГП. Доля постраждалих від воєнних дій, тобто жертв збройного конфлікту, зокрема цивільного населення та затриманих осіб, не може залежати від мотивів держав, які послужили причиною використання збройної сили однією державою проти іншої держави. Крім того, міжнародне гуманітарне право також застосовується до ситуацій, які залишаються поза межами заборони застосування сили між державами, зокрема збройного конфлікту на території держави або неміжнародного збройного конфлікту, який зазвичай називають громадянською війною.

Особливо позитивним є зв'язок між МГП та міжнародним кримінальним правом. Міжнародне гуманітарне право не містить санкцій за порушення даних норм, проте серйозні порушення норм Женевських конвенцій та Додаткових протоколів є воєнними злочинами, за які передбачається покарання в межах міжнародного кримінального права. Звичайно, ідея міжнародної кримінальної юрисдикції майже така ж стара, як і сучасне міжнародне право. В 1895 р Інститут міжнародного права, підтримавши ідею Гюстава Муаньє, 23 тодішнього президента МКЧХ, запропонував створити міжнародний кримінальний трибунал. Юрисдикція Нюрнберзького та Токійського військових трибуналів щодо воєнних злочинів, скоєних під час Другої світової війни, розвинула ідею, яку пізніше перейняли трибунали, створені для розгляду воєнних злочинів, скоєних під час конфліктів у колишній Югославії та в Руанді. Очікується, що Міжнародний кримінальний суд, маючи юрисдикцію щодо воєнних злочинів, сприятиме імплементації та підвищенню повагу до міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ:

1. На які групи поділяють міжнародні правозахисні організації?
2. Які органи та механізми належать до універсальної системи захисту прав людини?
3. Охарактеризуйте Комітет ООН з прав людини як орган, що здійснює діяльність у сфері захисту прав людини.
4. Назвіть основні елементи конвенційного механізму міжнародного захисту прав людини в системі ООН.
5. Поясніть термін «інституційний механізм забезпечення міжнародно-правових стандартів прав людини».
6. Яке призначення механізму контролю в міжнародному праві та назвіть основні характеристики здійснення контрольних процедур?

7. Назвіть класифікацію контрольних механізмів і процедур, які існують у сфері захисту прав людини.
8. Які основні напрями розвитку міжнародного гуманітарного права на сучасному етапі?
9. Дайте визначення понять «дискримінація», «апартеїд», «геноцид».
10. Дайте загальну характеристику універсальних і регіональних міжнародноправових актів у галузі захисту прав і свобод людини.

ВИСНОВКИ

Безперечно, всі механізми та інструменти захисту прав людини є дуже важливими з точки зору ефективності інституційної системи захисту прав людини. Проте відомо, що навіть досить широкий спектр свобод і прав людини, а також добре продумані механізми виконання та контролю за зобов'язаннями, взятими на себе державами-учасниками Ради Європи у сфері захисту цих права, сприятимуть підвищенню ефективності системи захисту прав людини лише за умови коли коаліції окремих країн та окремих осіб усвідомлять потенційні можливості системи захисту прав людини. Це залежить від правової освіти населення, яке має бути орієнтоване на вибір інструментів і механізмів захисту своїх прав у тій чи іншій ситуації.

Міжнародний контроль за дотриманням прав людини є найважливішим правовим інструментом, здатним не лише вирішувати питання, пов'язані із захистом прав і свобод конкретних індивідів та груп осіб, а й сприяти вдосконаленню законодавства та правозастосовній практиці держав відповідно до міжнародних стандартів.

Апартеїд є міжнародним злочином, заборона якого витікає з імперативних норм міжнародного права. Акти апартеїду становлять собою антилюдські діяння, які здійснюються у контексті інституціоналізованого режиму систематичного гноблення і панування однієї расової групи над іншою расовою групою чи групами, здійснювані з метою збереження такого режиму. Неодмінною ознакою злочину апартеїду є винний умисел. З огляду на сутність та особливості міжнародного злочину апартеїду, а також аналіз практики вчинення вказаного злочину, можна стверджувати, що реалізація апартеїду не можлива без залучення практично усього державного механізму.

Заборона дискримінації вже давно утвердилася як важливий міжнародний та конституційний принцип в галузі прав людини. Світовою спільнотою докладено чимало зусиль на міжнародному та національному рівнях щодо викорінення дискримінації як чинника, що підживлює ненависть та конфлікти як між народами, так і в середині окремих суспільств. Очевидно, що розвиток та ускладнення сучасних суспільних відносин цілком ймовірно принесуть з собою нові форми дискримінації, тому головне завдання людства полягає у тому щоб своєчасно та на випередження зреагувати на нові прояви нетерпимості та утисків поки вони не вилилися у різного роду конфлікти та війни з численними людськими жертвами.

Заборона геноциду є імперативною нормою загального міжнародного права, а вчинення геноциду є міжнародним злочином. Виходячи з аналізу

міжнародно-правового визначення геноциду, аналізу ознак і способів вчинення геноциду, які передбачені міжнародним правом, аналізу практики вчинення геноциду, можна стверджувати, що реалізація геноциду не є можливою без залучення державного механізму.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

I. Нормативно-правові акти:

1. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р.
URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. *Офіційний сайт ВРУ*.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
3. Про забезпечення рівних можливостей жінок та чоловіків: Закон України. *Офіційний сайт ВРУ*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>
4. Про уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997. *Офіційний сайт ВРУ*.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80>
5. Закон України Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, № 4, № 7 та № 11 до Конвенції. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text>
6. Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок. URL: <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/cedaw>
7. Комітет ООН з ліквідації расової дискримінації. URL: <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CERD/Pages/CERDIndex.aspx>
8. Комітет ООН проти катувань. URL: <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/cat>
9. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996.
10. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068#Text
11. Конвенція про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
12. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року з наступними змінами права. *Офіційний сайт ВРУ*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>
13. Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13.12.1957. *Офіційний сайт ВРУ*. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_033
14. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105

II. Спеціальна література:

1. Войціховський А. В. Міжнародне право: підручник. Харків, 2020. 544 с.

2. Грушко М. В. Міжнародне гуманітарне право: навчально-методичний посібник / за ред. завідувача кафедри міжнародного та європейського права, професора О. В. Бігняка. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 136 с.

3. Міжнародний захист прав людини: навчальний посібник / кол. авторів; за ред. О. Б. Онишко. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 540 с.

4. Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право: навч. посіб. / за заг. ред. Теліпко В. Е. К.: Центр учбової літератури, 2010. 608 с.

5. Теорія міжнародного права: навчально-методичний посібник / за ред. завідувача кафедри міжнародного та європейського права О.В. Бігняка. Херсон: Видавництво «Гельветика», 2020. 224 с.

Інформаційні ресурси:

1. Офіційний веб-сайт Президента України. URL: <http://www.president.gov.ua/>

2. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: www.rada.gov.ua

3. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/>

4. Офіційний веб-портал Міністерства внутрішніх справ України. URL: <http://www.mvs.gov.ua/>

5. Офіційний веб-сайт Міністерства юстиції України. URL: <http://www.minjust.gov.ua/>

6. Офіційний веб-портал Міністерства освіти і науки України. URL: <http://www.mon.gov.ua/>

7. Національне агентство України з питань державної служби. URL: <http://nads.gov.ua/control/uk/index>

8. Інформаційно-пошукова правова система «Нормативні акти України (НАУ)». URL: <http://www.nau.ua/>

9. Вікіпедія Вільна енциклопедія. URL: <http://uk.wikipedia.org>

10. Електронна бібліотека Львівського державного університету внутрішніх справ. URL: <http://www.lvduvs.edu.ua>